

תשלומי בני העיר והחצר / הרב דוד שטרן

(א) מדברי חז"ל עולה, שבני חצר או בני העיר – מחויבים לשלם עבור בניית דברים מסוימים הנצרכים לעיר או לחצר. יל"ע האם חיוב התשלום נובע מהנאתם, או מעצם העובדה שהיא נחשבים כבני העיר. נפק"מ מדבר שישנם אנשים שאינם נהנים ממנו, האם כולם צריכים לשאת בעול התשלום או רק אלו שנהנים מכך?

במשנה (בבא בתרא ז ע"ב) למדנו מהם חיובי בני העיר והחצר¹:

כופין אותו לבנות בית שער ודלת לחצר; רבן שמעון בן גמליאל אומר: לא כל החצרות ראויות לבית שער. **כופין** אותו לבנות לעיר חומה ודלתים ובריח; רשב"ג אומר: לא כל העיירות ראויות לחומה. כמה יהא בעיר ויהא כאנשי העיר? י"ב חדש. קנה בה בית דירה - הרי הוא כאנשי העיר מיד.

בתוספתא (בבא מציעא יא) נוספו חיובים נוספים אודות בני העיר: בית כנסת, ספרי תורה נביאים וכתובים.²

(ב) מדברי הגמרא (ב"ב שם; ב"מ קח ע"א) נראה, שהחייבים בתשלומים הם אלו שנהנים מכך. שהרי תלמידי חכמים פטורים מתשלומי בניית החומה מהטעם ש"רבנן לא צריכי נטירותא" (וכך נפסק בשו"ע חו"מ קסג, ג). משמע, שגם בדבר בסיסי כחומות העיר, שכופין את בני העיר לבנותו כמובא במשנה, חכמים אינם משתתפים, משום שבפשטות אינם נהנים מכך. כך נראה גם מהמקרה המובא בגמרא (ב"מ שם), אודות חמש חצרות שמשמשות בצינור ביוב אחד, אם התקלקל הצינור בסמוך לחצר התחתונה – כולם צריכים להשתתף בתשלום, אולם התקלה הייתה בחלק העליון, בסמוך לחצר העליונה – רק היא משלמת על התשלום, שהרי רק היא נהנת מכך.

כך גם פסק הרא"ש בתשובה (כלל ו, סי' ט) לגבי חלק מבני העיר, שהיו מתפרנסים מהלוואות, והוצרכו לשלם סך כסף מסויים לשר כדי שיוכלו להמשיך בעיסוקם – שרק הם צריכים לשלם על כך, ולא שאר בני העיר.

(ג) אולם דין זה צריך תלמוד. התוספתא (ב"מ פ"א, הובאה ברי"ף ב"ב ה, ובב"י סי' קסא וכן להלכה) אומרת שישנם חיובים שמוטלים על בעלי דירות בחצר ובעלי חצרות בעיר – על אף שאינם גרים במקום:

מי שיש לו בית בחצר אחרת בני חצר אחרת משעבדין אותו לעשות עמהן דלת נגר ומנעול לחצר ושאר כל הדברים אין יכולין לכופו אם היה שרוי עמהן באותה חצר משעבדין אותו על הכל.

¹ ישנם חיובים שגם מיעוט בני העיר כופים את הרבים, מחמת חשיבותם והכרחיותם – ע"י שו"ע חו"מ קסג, א וברמ"א שם, ע"פ רבינו ירוחם, וכן כתבו ראשונים נוספים. ואכמ"ל באלו דברים גם המיעוט כופה ובאלו המרובים.

² ישנם מח' אחרונים האם הכפייה לקנות כתובים הוא משום שנצרכים לקריאת הציבור, כגון קריאת המגילות, או להעמדת ספרים כדי שבני העיר יוכלו ללמוד תורה באופן פרטי.

מי שיש לו חצר בעיר אחרת בני העיר משעבדין אותו לחפור עמהן בורות שיחין ומערות ולתקן את המקוואות ואמת המים ושאר כל הדברים אין משעבדין אותו ואם היה שרוי עמהן באותה העיר משעבדין אותו על הכל.

משמע שמי שהוא בעל דירה בחצר צריך לשלם על בניית המנעול, אך על שאר הדברים לא. מהם שאר הדברים? הב"י כתב שמדובר על בית שער. הנהיבות (קסא, ביאורים סק"ב) הסביר שגם מי שאינו דר בחצר נהנה מדלת, שהרי ביתו נשמר, אולם בית שער שמטרתו היא הגנה מפני היזק ראייה – מכיוון שאינו נהנה מכך, הוא פטור מלשלם. גם מכאן עולה, שהיסוד המחייב הוא תשלומי ההנאה.³ ביאור זה מובן לגבי בית בחצר, אך מה לגבי מי שיש לו חצר בעיר? מדוע הוא צריך לשלם על חפירות המים, הרי הוא אינו גר שם, ולכאורה אינו נהנה מכך בכלל?

הנימוקי יוסף (ב"ב ה ע"ב מדפי הרי"ף) הסביר שגם בכך יש לו הנראה: "שמתוך שיש בעיר בורות שיחין ומערות, באין לדור שם ושוכרין אותה, ואם רצה למכרה מוכרה ביותר". כלומר, רק כך יוכל להשכיר את דירתו, וערך הנכס יעלה. כך נראה גם מראשונים נוספים.⁴

החזון איש (ב"ב ד, ז) כתב על דברי הנמו"י: "ומש"כ הנמו"י דכופין אותו לחפירת בורות מפני שע"ז מתיקור ביתו אין זה עיקר הטעם, דגם בחומה מתיקור ביתו,⁵ אלא ר"ל שעיקרו של בית הוא המים ולא מתדר ליה בלא מים". כלומר, עליית ערך הדירה אינה סיבה מספקת לחייב תשלום, אפשר מחמת זו הנאה עקיפה שא"א לחייב את האדם עליה. אולם, מהו לשיטתו כן הדבר המחייב בתשלום? ייתכן שכוונתו היא למה שכתב בשו"ת דברי מלכאל (א, סי' לו את ד) שמחייבים את מי שלא גר שם בתשלום, משום שאם כן יגיע לגור במקום תקופה מסוימת – יהיה לו בית מוכן למגורים. נמצא, שהוא כן נהנה מזה, וזו היא הנאה ישירה יותר.⁶ כיוון נוסף כתב בשו"ת שיבת ציון (סי' קז): "וטעמא דמלתא דחייב באותן הדברים הואיל והם צרכי הבתים דאם אין בעיר בורות שיחין ומערות ואמת המים להספקת יושביה תהיה העיר שוממה מבלי יושב כי אי אפשר לדור בעיר בלי הספקת מים וא"כ זה שיש לו בית בעיר אף שאינו דר בה יש לו תועלת באלה הדברים שהם צורך ישוב העיר דאם לא ידור בו אדם גם ביתו יחרב ולא שוה מאומה כי עיר שעומדת שוממה מבלי דיורין הבתים נחרבים והולכים לאיבוד כי ביתא מיתבא יתיב ושאינה יוכת שער". ייתכן וזוהי גם כוונתו של ר"י מגאש (ב"ב ז ע"ב): "שאלמלא אותן שיחין ומערות לא היה אדם יכול לדור באותה העיר, נמצאת אותה העיר חרבה, ושאר כל הדברים אין משעבדין אותו".

ד) אולם נראה שישנו כיוון נוסף. הרמ"א (קסג, ג) הביא את פסקו של מהר"י מינץ ש"כל צורכי העיר, אע"פ שמקצתן אינן צריכין, כגון בית חתנות או מקוה וכדו', אפילו הכי צריכין ליתן חלקן". הגר"א בביאורו (שם ס"ק פ"א) ציין כמקור לדין זה את דברי התוספתא הנ"ל, שגם מי שלא דר בעיר צריך לשלם על הוצאות המים: "אע"פ שאינו שותן עמהן".⁷ נראה מדבריו, שעל אף שאין לו שום הנאה

³ אמנם כמובן כאן מדובר על מי שאינו דר בפועל בעיר, וייתכן שאין להוכיח מכאן למי שדר בעיר שאולי יתחייב לשלם על שאר דברים, מעצם זה שהוא תושב העיר בפועל.

⁴ היד רמה ב"ב ז ע"ב אות עו, הזכיר את הסברה של היכולת להשכיר, וביאר בזה גם את ההשתתפות בתשלומי בניית דלת לחצר, ולא כביאורו של הנהיבות שהוא נהנה מן ההגנה. וע"ע חידושי הרי"ן ב"ב ח ע"א ד"ה ואם קנה.

⁵ ובחומה לא כופין, כמו שהסביר החזו"א שם: "שיש הרבה עיירות פרזות". אמנם יש בזה מח' ראשונים – מדברי המרדכי ב"ב תעה נראה שהוא כן משלם על בניית החומה, עיי"ש הוכחתו מכך שהיו משתמשים בכספי תרומת הלשכה לבניית מגדלי ירושלים.

⁶ אמנם לדבריו נראה שמדובר דווקא שביתו עומד ריק ואז יש לו אפשרות שיוכל לבוא ולדור שם, אבל אם הוא משכיר אותו לא.

⁷ לדברי הגר"א נראה שאפי' הוא משכיר את החצר – הדין כן, וכ"כ מפורשות בביאור התוספתא בס"ק עא.

– ישנם צרכים שהוא צריך לשלם עבורם.⁸ החזון יחזקאל (על התוספתא שם) הסביר שדברים שהם "ממבנה העיר ותבניתה" – הוא צריך לשלם.⁹ (ואפשר שזוהי גם כוונת החזו"א הנ"ל, שהדגיש בכמה מקומות בדבריו שישנם שהם צורכי העיר וצריך לשלם עליהם, עיי"ש). וצ"ב מדוע, הלא הוא אינו תושב העיר כלל, והוא אינו נהנה! וייתכן לומר, שלשיטה זו למדנו מהתוספתא שישנם תשלומים שצריך לשלם אותם, מעצם העובדה שהאדם נחשב כחלק מבני העיר. אלא שיש בעניין זה דרגות שונות, שאם הוא אינו דר בעיר, אלא יש לו רק בית בעיר – הוא נחשב כשותף לעניין דברים התלויים ב"שם העיר" ובתבניתה. ואם הוא דר בעיר, הוא נחשב כשותף גם לעניינים נוספים ורבים יותר.¹⁰

העולה מהאמור, לפי שיטת הנימוקי יוסף ודעימיה התשלום הוא תמיד ע"פ ההנאה. וניתן לחייב גם את מי שרק מחזיק נכס בעיר, ולא דר בו לשלם על הדברים מהם יש לו הנאה. לעומת זאת, לעולה מביאור הגר"א נראה, ישנם תשלומים המוטלים על בני העיר, גם כשאינם בהכרח נהנים מהם, אלא הם נוגעים ליצורת העיר.

(ה) מהר"י מינץ (שם) כתב אודות קהילה שרצו לבנות מקווה במקום נגיש יותר וצנוע בין היהודים, והיו שלא הסכימו לשלם ונימוקם עימם – שהם כבר זקנים, ואין להם תועלת במקווה. שיטתו היא, שעל כך בני הקהילה לשלם, והוכיח זאת מתשובת מהר"ם מרוטנבורג שפסק שרוב בני העיר כופים את המיעוט להקים בית חתנות, על אף שיש מבני העיר שיכולים לטעון שכבר חיתנו את ילדיהם, ואין להם צורך בכך. כשיטה זו פסק הרמ"א (קסג, ג): "כל צרכי העיר, אף על פי שמקצתן אינן צריכין, כגון בית חתנות או מקוה וכדומה, אפילו הכי צריכין ליתן חלקן".

כנגד פסק הרמ"א זה, עומד לכאורה פסק נוסף (שם, ו) בשם תשובת הרא"ש (כלל ו, סי' ט) הנ"ל: "יש אומרים שאם הוצרכו להוציא הוצאות שיעזור להם השר עם שטרי חובותיהן, אותם שאינם נושאים ונותנים בשטרות אין חייבין ליתן לזה". משמע מדבריו, שאף אם רוב הקהילה נצרכת לכך – אין הם יכולים לכפות את המועטים שגם הם ישלמו את חלקם.¹¹ ולכאורה סותר את דבריו!

הסמ"ע (ס"ק לב) כתב שיש לחלק בין עניין כללי "דכל ישראל צריכין לבית חתנות או מקוה", אולם לשלם לשר עבור עזרה עם שטר חוב – זהו ענין פרטי. ויש לשאול על דבריו, הלא שמירת העיר, בוודאי דבר כללי היא, ואעפ"כ תלמידי חכמים אינם משלמים על כך! ואולי ניתן ליישב, שאין זה מוגדר כדבר כללי מאחר ואין כל ישראל זקוקים לכך, שהרי חזינן שישנם מקומות ללא חומה!¹² גם לגבי ההוכחה מהמקרה של חמש חצרות וצינור הביוב (לעיל אות א), נראה שגם שם הדבר לא יוגדר כדברי 'כללי', וצ"ב עוד בהגדרת הדבר.

נמצא, ששיטת הרמ"א היא שבדבר כללי – כל הציבור צריך לשלם, גם היחידים שאינם נהנים מכך.

⁸ ערוה"ש העתיק גם הוא את דברי הגר"א, ולפי"ז כתב: "וכן מי שיש לו מקום בבהכ"נ אף שאינו מתפלל שם מ"מ צריך ליתן על כל תקוני בהכ"נ ובכל דברים קבועים כמ"ש בסעי' ג' לעניין צרכי העיר אבל בדברים שאינם קבועים א"צ ליתן ותלוי בראיית עיני ב"ד מה המה דברים קבועים ואינם קבועים".
⁹ ועי' גם חסדי דוד שם.

¹⁰ עי' תשובות חכמי פרוביצינה חו"מ סי' מט. וראה שם בסי' מח: שג"כ כתב מפורשות בהסברו השני, שחובת התשלום אינה נוגעת להנאה, שהרי גם מהחומה נהנים, ואעפ"כ מי שלא דר בעיר אינו מחויב בתשלום עבורה.
¹¹ פתחי תשובה שם ס"ק כח העיר, שבתשובת הרא"ש עצמה מצוין שמעשה זה היה עם מיעוט הקהילה, ולפי"ז אין סתירה בין הפסקים, וכן הביא הרמ"א בדרכי משה. אולם מלשונו כאן משמע שלא חילק בזה.

¹² עוד ניתן ליישב, עי"פ שיטת החזון איש (ה, יח) והדברות משה (ב"ב ח"א ב"י יב הע' לח), שהקשו על כך שת"ח פטור משמירה, שהרי אין לסמוך על הנס. ותירצו, שבעצם הם גם צריכים שמירה, אלא שהציבור מתייחס אליהם כמי שאינם צריכים ופוטרים אותם מהתשלום. נמצא שאין כאן אלא פטור מדין כבוד תלמידי החכמים.

ו) שיטה אחרת משיטתו של הרמ"א, סבר מהר"ם אלשיך (סי' נב) בעניין קהילה שרצתה למנות לעצמה דיין ורב מורה הוראה – שיחיד שהוא ת"ח, שאינו נזקק לדין וכו' – אינו צריך לשלם עבורו. וסמך יתדותיו בתשובת הרא"ש הנ"ל, ובסוגיית הגמרא שת"ח אינם צריכים לשלם עבור שמירה. שו"ת חתם סופר (או"ח קצג) דן גם הוא בסתירת דברי הרמ"א הנ"ל, וכתב שדבריו של הסמ"ע דחוקים. ולכן כתב, שעיקר הטעם שמהר"ם מינץ חייב את כולם בבניין המקווה, אינו מחמת שהוא דבר כללי, אלא ע"פ הטעם הנוסף שנזכר בתשובה, שאף הנשים הזקנות צריכות להשתמש במקווה בער"ה ובעיו"כ. כלומר, באמת המחייב בתשלום הוא ההנאה, ובדבריו שם מבואר שאף שהנאה זו רחוקה ביותר הדין כן.

ז) נמצא שיש בפנינו שתי שיטות, והם כעין שתי השיטות שהובאו לעיל בביאור התוספתא. האם התשלום קשור להנאה שיש לאדם מעצם זה שהוא תושב העיר, וזה מה שמגדיר אותו כשותף. או שהתשלום הוא בעצם זה שהוא חלק מהציבור של העיר, ויהיה ניתן לחייב לשלם אותו גם כשאין לו הנאה מכך בכלל.¹³

כנסת הגדולה (הגהות הטור, סי' קסג אות ט) הביא נפ"מ נוספת בין ההסברים. האם אדם שקנה ארבעת המינים לעצמו, צריך להשתתף עם הקהל בקניית ארבעת המינים שלהם. לפי הסמ"ע הוא חייב שזהו נחשב כדבר כללי. אך לפי מהר"ם אלשיך יהיה פטור, משום שאין לו הנאה מכך. אמנם הוסיף, שייתכן שמכיוון שלפי מהר"ם ודעימיה ניתן לחייב גם שעתידה להיות לו הנאה מכך, גם יצטרך לשלם, מחמת החשש שהלולב שלו ייפסל ויצטרך להשתמש בלולב של הציבור.

ח) ביסוד חיוב התשלום, יל"ע מדוע כלל צריך לשלם. גם אם נאמר שמדובר על 'הנאה', הלא לכאורה אין זה בגדרי דין 'נהנה' הרגיל שעניינו תשלום לאחר ההנאה, ואילו כאן ניתן לחייב עוד קודם לכן. הנהיבות (ביאורים קעח, ג) הוכיח

ואפילו בשנים שאינן שותפין, כל שיש דבר שהוא מוכרח לשניהן ואין האחד רוצה לעשותו יכול השני לכפותו. וראיה לזה, מהא דבני העיר כופין זה את זה לבנות חומה ושאר דברים הנצרכים [סימן קס"ג סעיף א'], וכן בני מבוי ובני חצר המבוארים בהלכות נזקי שכנים [סימן קס"ב סעיף א' וסימן קס"א סעיף א'], וכן בסימן קס"ג סעיף ו' בהג"ה שכתב דכל בני עיירות שיש לחוש שגם עליהן יעבור דצריכין ליתן. ואין דומה למקין את חבריו בסימן קנ"ח [סעיף ו'] דמדמין ליה לזה נהנה וזה לא חסר, דשם הוא דבר שאינו מוכרח, דסגי להו בנטירה בר זוזא. ובדבר המוכרח לשניהן באמת כופין זה את זה, דבהדיא תנן [תוספתא ב"מ פ"א ה"י] דכופין בני בקעה זה את זה לעשות חריץ ובן חריץ, אלמא דכל דבר המוכרח לשניהן וא"א להאחד לתקן לעצמו עד שיתוקן ג"כ חלק האחר, מחויב האחר ליתן חלקו.

משמע, שעצם העובדה שישנו דבר שהוא מוכרח לשני אנשים, או יותר – זה מחייב בתשלום. מעין 'שותפות' ללא דיני שותפות. נראה שלכיוון זה הדין הוא דווקא בדבר שיש בו הנאה. כלומר – ההנאה היא זו שגורמת ליצירת השותפות.

¹³ הערת הרב צורי באואר: יש קצת הוכחה מהדין שיתומים לא צריכים לשלם כשמחפשים באר (ב"ב ח ע"א) כי אין להם הנאה, ואי אפשר לגבות מהם משהו בלי הנאה. משמע שאת שאר בני העיר כופים למרות שאין הנאה.

הקובץ שיעורים (ב"ב מ) גם הוא דן בזה, וכתב שבעוד שבעיר ניתן לומר שיש תקנת חכמים, אולם בחצר לא נראה לומר שזוהי תקנה, וכתב שאפשר שחיוב התשלום הוא מצד מנהג המדינה, והשתתפו יחד על מנת לנהוג כמנהג המדינה בזה (אלא שהסתפק מה הדין בשותפים מחמת ירושה שא"א לומר שהשתתפו על דעת כך). ונראה שכיוון זה יכול להתאים יותר עם העובדה שמה שיוצר את השותפות אינה ההנאה – אלא עצם המגורים במקום אחד הופך אותם להיות שותפים. וכל השותפים צריכים לדאוג לנכסי השותפות בשווה, גם אם לא תמיד כל אחד מהם נהנה מכל הדברים שיש בשותפות.